

УДК 34(497.11)”13”(091)
94(497.11)”13”

Тамара Матовић, мс*

ГРЧКИ ЦРКВЕНИ ДОСТОЈАНСТВЕНИЦИ У ПОСЛОВИМА ПРИВАТНОГ ПРАВА (XIV ВЕК)**

У раду се истражују појава црквених достојанственика у неколико приватноправних докумената. Реч је о уговорима и шеснаестименицима који су настали у систему који се у литератури најчешће наводи као „црквени нотаријат”. У приватноправним акцима појављује се неколико уобичајених достојанственика, посвећених познањем крућу послова, које је А. Соловјев представио у истраживању „Судије и суд по градовима Душанове државе” (Гласник Скојској научној друштва 7–8/1930), истражујући на основу тада дослујних извора и научној апарата. Тај најор значајно је доунила М. Живојиновић („Судство у грчким областима срјској царства”, ЗРВИ 10/1967) радом заснованим прежежно на изворној грађи серске митрополије.

У овој студији праћи се вишеструко деловање црквених достојанственика у пословима приватној права у XIV веку, у црквеним средиштима орјанизованим за време византијске власи. У насланку докумената, али моуће и саној правој посла, чланови клира имају разноврсне улоје. Изворни подаци, пак, доунијају расправу о неколико конкретних и повезаних иићања: покрећање дослујка састављања докумената, тумачење правних усанова, провора текста и правоица, јемчење о садржини и друим релеванним чињеницама. Посебна радња обухвата „појвргу” једној приватноправној докумената и његову „објаву” црквеним архонцима. Правна природа те две радње је зајонетна, али подсећа на неке познате процедуре.

Кључне речи: Византијско право. – Црквени нотаријат. – Црквена орјанизација. – Свечана форма правој посла. – Светојорски манастири.

* Аутор је истраживач сарадник Византолошког института САНУ и докторанд Правног факултета Универзитета у Београду, tamara.matovic@vi.sanu.ac.rs.

** Рад је настао у оквиру истраживања на пројекту Традиција, иновација и иденитет у византијском свету (ев. бр. 177032), који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1. УВОД

У проучавању византијских докумената примећује се да су већину приватноправних уговора и тестамената записали бележници. За разлику од *τὸ οἰκειόχειρον γράμμα*, својеручно написаног документа, разноврсне акте – чак и када су приповедани у првом граматичком лицу, испisuју професионалци. У крајње нејединственом византијском нотарском систему, посебно у позном периоду, важно је учешће црквених достојанственика и чиновника. Истовремено са „световним” или „лаичким” бележништвом, од којег није остало много сачуваних докумената, записивање у црквеним средиштима спроводили су образовани клирици, духовна лица или чешће, световњаци. Њихове изворне компетенције у науци су описиване и познате, но достојанственици, клирици, као и лица посебних „звања” попут тавулара, појављују се и у многобројним другим активностима.

Додатне напомене односе се на посве правна питања ове тематике. Учешће архоната као сведока у уговорима и тестаментима одраз је доказне форме тих послова, која је као таква предвиђена у многобројним законским одредбама. У тим обавезујућим правилима постоје напомене о броју сведока који присуствују, особинама које би веродостојан сведок требало да има и сведочевој упућености или неупућености у садржину правног посла. Међутим, сâм настанак правног посла може бити условљен неком од радњи црквених достојанственика – било у својству нотара, било у својству лица надлежних за својеврсну евиденцију уговора и тестамената. Такав могући формализам правних послова у раду се испитује кроз две појаве – потврду (*ἡ βεβέωσις*) и објаву (*ἡ ἐμφανίσις*), о којима постоје вести и у изворима из позног периода, а које се везују за деловања црквених архоната.

* * *

У овој теми смо истраживали приватноправне акте сачуване у архивама светогорских манастира, у којима учествују достојанственици из неколико различитих црквених средишта: Солуна, Сера, Верије, Христопуља, Филипа, Мелника, Јањине, Зихне, Ларисе, Јериса и Свете горе, Ксантија (*Ξανθεία*), Анастасиопоља (*Αναστασιουπόλεως*), Жежева и Стефанијане, Филадельфије, Хексамилиона (*Εξαμίλιον*), Кесаропуља, Касандрије и Врија.¹ Документација која је

1 Углавном је добро позната локација тих градова, било на основу научних резултата, било на основу данашњих истоимених насеља. За Анастасиопол су потребна прецизирања. Наиме, познато је неколико византијских градова са тим именом, а приређивачи докумената које смо прегледали епископију Анастасиопоља смештају у подручје Родопа, па се говори о тзв. родопском Анастасиопољу. О положају тих градова погледати у *TIB*, поготово P. Soustal, *Thrakien* (*TIB* 6), Wien 1991, 394. Нажалост, свеска посвећена историјској географији Македоније, поготово серске области, у којој се налази значајан број овде релевантних црквених средишта, тек је у припреми. Ипак, литература посвећена тој историјској целини многобројна је и позната.

Имена појединих градови у изворима се јављају заједно у називу неких црквених средишта (на пример, „Јерисо и Света гора”; „Касандрија и Врије”). О црквеним средиштима и њиховом развоју вид. J. Darrouzès, *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris 1981.

настала у тим црквеним средиштима појавила се и у архивама светогорских манастира, у које је доспела на различите начине. Некада серијски и појединачно објављивана без критичног апарата и превода,² данас је захваљујући париској серији *Archives de l'Athos*³ углавном у целини доступна, обликована интервенцијама водећих научника различитих усмерења.

У другим публикацијама изворне грађе, као што је шестотомно издање средњовековних грчких докумената које су крајем XIX века приредили Ф. Миклошич (*F. Miklosich*) и Ј. Милер (*J. Müller*),⁴ проналазе се подаци о учешћу црквених достојанственика у пословима приватног права у неколико центара који се не налазе у светогорским документима, те се појаве о којима говоримо могу пратити и на тој изворној грађи.

Истраживање компетенција и надлежности црквених достојанственика веома је истраживана научна тема. Преводи, као и доцнија критичка издања Псеудо-Кодинових списа,⁵ створили су приступачну подлогу за истраживања научника различитих усмерења, а у њиховим темама су се нашле и оне које су у вези са позновизантијском црквеном организацијом у најширем смислу. На

- 2 Један од важнијих подухвата у серијском објављивању светогорских докумената везује се за часопис *Византијски временник*, у којем су, у периоду 1903–1913. године, као прилози излазила издања архива неколико манастира. *Actes de Xénophon*, ed. L. Petit (BB X); *Actes du Pantocrator*, ed. L. Petit (BB XII); *Actes d'Esphigménou*, eds. L. Petit, W. Regel (BB XIII); *Actes de Zographou*, eds. W. Regel, E. Kurtz, B. Korablev (BB XVII); *Actes de Chilandar*: 1. *Actes grecs*, ed. L. Petit (BB VII); 2. *Actes slaves*, ed. B. Korablev (BB XIX); *Actes de Philothee*, ed. W. Regel, E. Kurtz, B. Korablev (BB XX). Године 1948. В. Мошин и А. Совре су приредили критичко издање грађе архива Хиландара на грчком језику, која није била објављена у руској серији, под називом V. Mošin, A. Sovre, *Supplementa ad acta graeca Chilandariorum* (*Dodatki h grškim listinam Hilandarja*), Ljubljana 1948.
- 3 *Archives de l'Athos*, 1945 –: *Actes de Kutlunus*, ed. P. Lemerle, Paris 1945 (reprint 1988); *Actes de Xéropotamou*, ed. J. Bompaigne, Paris 1964; *Actes de Dionysiou*, ed. N. Oikonomidès, Paris 1968; *Actes de Lavra I*, eds. P. Lemerle et al., Paris 1970; *Actes d'Esphigménou*, ed. J. Lefort, Paris 1973; *Actes du Prôtaton*, ed. D. Papachryssanthou, Paris 1975; *Lavra II*, eds. P. Lemerle, N. Svoronos, D. Papachryssanthou, Paris 1977; *Actes de Kastamonitou*, ed. N. Oikonomidès, Paris 1978; *Actes de Lavra III*, eds. P. Lemerle et al., Paris 1979; *Actes de Saint-Pantéléèmon*, eds. P. Lemerle, G. Dagrón, S. Čirković, Paris 1982; *Actes de Docheiariou*, ed. N. Oikonomidès, Paris 1984; *Actes d'Iviron I*, ed. J. Lefort et al., Paris 1985; *Actes de Xénophon*, ed. D. Papachryssanthou, Paris 1986; *Actes d'Iviron II*, eds. J. Lefort et al., Paris 1990; *Actes d'Iviron III*, eds. J. Lefort et al., Paris 1994; *Actes d'Iviron IV*, eds. J. Lefort et al., Paris 1994; *Actes de Chilandar I*, eds. M. Živojinović, Ch. Giros, V. Kravari, Paris 1995; *Actes de Vatopedi I*, eds. J. Bompaigne et al., Paris 2001; *Actes de Vatopedi II*, eds. J. Lefort et al., Paris 2006; *Actes de Lavra IV: Etudes historiques. Actes serbes – Compléments et Index*, eds. P. Lemerle, D. Papachryssanthou, Paris 1982; *Actes de Chilandar II*, eds. M. Živojinović, O. Deloui (у штампии); *Actes de Vatopedi III*, eds. J. Lefort et al. (у штампии). Захваљујући великодушности акад. М. Живојиновић, имала сам привилегију да погледам ново издање аката Хиландара, које се тренутно налази у штампии, па су документа хиландарског архива датирана после 1320. године цитирана према том издању. У загради је наведена нумерација према претходном издању.
- 4 Вид. *Acta et diplomata graeca medii aevi*, eds. F. Miklosich, I. Müller, III–VI, Vindobonae 1865–1890.
- 5 Прво се појавио латински превод у издању приређеном у тзв. Бонском корпусу, *Codini Cuiropalatae*, ed. I. Bekkeri, Bonnae 1839 (CSHB 14). Након тога се појављују критичка издања: *Pseudo Kodinos: traité des offices*, ed. J. Verpeaux, Paris 1966; и новије издање, *Pseudo-Kodinos and the Constantinopolitan Court: Offices and Ceremonies*, eds. R. Macrides, J. A. Munitiz, D. Angelov, Farnham – Burlington 2013.

тај начин се издвојила обимна студија Ј. Чишмана (*J. Zhisman*), у којој се препознају и бројна питања о канцеларијама црквених достојанственика и њиховим задужењима у правним пословима,⁶ док се у домаћој научној јавности појавило истраживање Н. Милаша.⁷

Недуго након објављивања Веропоовог (*J. Verpauw*) критичког издања Псеудо-Кодиновог списка „О чиновницима цариградског двора и чиновима велике цркве”, светлост дана је угледало Дарузесово (*J. Darrouzès*) истраживање о црквеним канцеларијама (*ὀφφίκια*) и компетенцијама чиновника, које је свакако до данас остало непревазиђено.⁸ Као непосредна најава те обимне студије деловао је рад М. Живојиновић о улогама црквених достојанственика у пословима неколико црквених средишта, који је објављен коју годину пре Дарузесове студије.⁹

Важан допринос овој теми пружио је тридесетих година прошлог века А. Соловјев, који је, између осталих питања, истраживао и судске компетенције црквеног клира у проширеној српској средњовековној држави XIV века.¹⁰ За објашњење дужности и надлежности црквених достојанственика Соловјев је користио бонско издање Псеудо-Кодина, а у тумачењу је консултовао и правне споменике, попут Синтагме Матије Властара, чије су чланове свакако већ у то време објавили Рали и Потли (*Г. Ράλλης, М. Потλής*), али и Стојан Новаковић. Црквене достојанственике је уочавао у документацији архива објављених у руској серији. Осим тог истраживања, за развој византијских правноисторијских студија драгоцен је и познати коауторски подухват Соловјева и Владимира Мошина.¹¹ Уз несумњиву вредност за проучавање јавноправних односа, улога те историјске, правне и филолошке студије има домет и у анализи приватноправних односа. *Реџисџар грчких израза*, који има значај тематског грчко-српског речника, без сумње је заслугама Соловјева прилагођен за правноисторијску анализу византијских текстова. На тај начин, истраживачима су постали доступни преводи појединачних грчких термина, међутим, што је много важније – и њихова суштинска значења, која се у *Реџисџу* често упоређују са словенским правним кованицама.

Расветљавање појединих средњовековних правних појмова и њихов однос са институтима римског права у нашем раду омогућила је и друга литература помоћног карактера, нарочито *Речник византијској љава* који је приредио Е. Русос (*Ε. Ρούσσος*).¹² Консултовали смо и *Срџски лексикон средњеј века*, пре свега ради одабира исправног превода појединих црквених достојанстава, али и ради бољег разумевања њиховог смисла.¹³ Савремени, вишетомни подухват

6 J. Zhisman, *Die Synoden und die Episkopal—Ämter in der morgenländischen Kirche*, Wien 1867.

7 Н. Милаш, *Достојанствџа у љавославној цркви*, Панчево 1879.

8 J. Darrouzès, *Recherches sur le ὀφφίκια de l'eglise byzantine*, Paris 1970.

9 М. Живојиновић, „Судство у грчким областима српског царства”, *ЗРВИ* 10/1967, 197–247.

10 А. Соловјев, „Судије и судови по градовима Душанове државе”, *Гласник Скојској грушџџа* 7–8/1930, 147–162.

11 А. Соловјев, В. Мошин, *Грчке љовелџе срџских владара*, Београд 1936.

12 Ε. Ρούσσος, *Λεξίλόγιον ἐκκλησιαστικῆς δικάου Ι. Βυζαντινόν δικάιον*, Αθῆναι 1948.

13 *Лексикон срџској средњеј века*, ур. С. Ђирковић, Р. Михаљчић, Београд 1999.

сао тог термина тешко се може бранити када се погледају, додуше врло ретка, документа у којима се иза формуле *ἐκ προτροπῆς* наводи име уговореника или тестатора,²⁰ што имплицира да је поступак састављања отпочео по „приватном” налогу.

Чини се да налог за састављање документа подразумева след неколико различитих активности попут ангажовања писара, диктата формула, провере написаног и слично, и свакако је повезан са ауторитетом достојанственика који покреће поступак. У улози „званичних” покретача поступка састављања документа најчешће се налазе високи достојанственици, названи часним или великим.²¹ Велики иконом (*ὁ μεγαλοναΐτης οἰκονόμος*),²² први достојанственик прве пентаде, који је традиционално описиван као чиновник задужен за црквени иметак, дохотке и правне издатке, појављује се на неколико места као „наручилац” докумената. Велики иконом митрополије Анастасопуља Михаило Сарандин (*Μιχαὴλ Σαραντηνοῦ*) захтева састављање у завршним формулама два сачувана уговора из средине XIV века, уговора о поклону (1324)²³ и купопродајног уговора (1326)²⁴. Међу многобројним документима у чијем је састављању учествовао, познати су и они које је поручио Димитрије Дијавасимер (*Δημήτριος Διαβασιμέρης*) као велики иконом солунске митрополије.²⁵ Један од највиших достојанственика је и хартофилакс (*ὁ χαρτοφύλαξ*), а хартофилакс веријске митрополије Јован Хијеракарије (*Ιωάννης ὁ Ἱερακάριος*) наложио је састављање тестаментa из 1325. године.²⁶ Хартофилаксова задужења су многострука, а углавном изворно повезана са архивирањем, о чему сведочи и његов назив. Друга два достојанственика такође имају изразито битну улогу међу архонтима прве пентаде: то су сакеларије (*ὁ σακελλάριος*) и скевофилакс (*ὁ σκευοφύλαξ*). Првог је Соловјев „издвојио” од епархије (i.e. епископије или митрополије) и сместио у појединачне манастире.²⁷ Међутим, у навођењу његовог имена у документима које смо прегледали сакеларије се врло ретко везује за манастире, а уобичајно је његово присуство и у већим и у мањим средиштима. Остао је сачуван уговор о закупу чије је састављање затражио Никола Синадин (*Νικόλαος Συναδηνός*), који је био велики сакеларије солунске митрополије средином XIV века.²⁸ Скевофилакс има задужења која се односе на ризницу и црквене књиге, а један достојанственик тог имена у солунској митрополији – Јован Пердикарије (*Ιωάννου τοῦ Περδικαρίου*) познат је из уговора о поклону датованог 1324. године.²⁹ Као што је већ поменуто, у изворима

20 Попут Pantel., n. 12, l. 25.

21 Живојиновић, „Судство”, 207.

22 Вид. ЛССВ, „Иконом” (Р. Милошевић), 252.

23 Ivir. III, n. 81, l. 30.

24 Ivir. III, n. 84, l. 53.

25 Chil. II, n. 116, l. 101–102 (Petit, Chil., n. 117); Chil. II, n. 123, l. 56–57 (Petit, Chil., 123); Chil. II, n. 128, l. 61–62 (Petit, Chil., 125); Хено., n. 38, l. 30–31. Вид. и рад Σ. Καπλανέρης, „Δημήτριος Διαβασιμέρης ο Μεγαλοναΐτης οἰκονόμος”, Βυζαντιακά 5/1985, 77–87.

26 Vat. I, n. 64, l. 197.

27 Соловјев, „Судије и суд”, 150.

28 Vat. II, n. 84; вид. и Хено., n. 24, l. 36.

29 Lavra II, n. 98, l. 58.

је сачувано мноштво података о радњама Димитрија Дијавасимера у солунској митрополији, међу којима су и документи чије је састављање наложио као велики скевофилакс.³⁰

Са посебном пажњом тумачи се положај шестог достојанственика прве пентаде, протекдика (*ὁ πρωτέκδικος*). Каже се да једно веће црквено средиште има више екдика, на челу којих стоји протекдик, некада нижи клирик чија је улога временом значајно порасла.³¹ Такав је, вероватно, био случај са солунском митрополијом, чији је протекдик Сергије Синадин (*Σέργιος ὁ Συναδηνός*) тражио састављање различитих приватноправних уговора, који су сачувани у великом броју.³² Иако се различити црквени чиновници друге пентаде јављају у неком својству у документима, једино подаци о достојанственику имена канстрисије (*ὁ κανστρίσιος*) сведоче о његовом ангажману у иницирању настанка писменог. У документу из 1320. године, који сведочи о закљученом уговору о купопродаји, налазимо канстрисија солунске митрополије Јована Струмбакона (*Ἰωάννου τοῦ Στρυμβάκωνος*) као наручиоца.³³ Његово достојанство говори о положају у другој пентади као и, како закључује Соловјев, чисто литургичким улогама у којима се достојанственик тог имена иначе проналази.³⁴ Четири године касније, Струмбакон носи достојанство протонотара и налаже састављање једног неименованог уговора.³⁵ Такође, много се писало и о протонотару (*ὁ πρωτονотάριος*), а научници нису до краја усклађени у ставу да ли је реч о синониму звања примикирија нотара, међутим свакако је реч о лицу у непосредној вези са задужењима писања докумената.³⁶

Постоје и чиновници без посебних достојанстава, који су у документима потписани једноставно као клирици (*οἱ κληρικοί*). Њихов, условно речено, низак положај није био препрека да учествују у процедури настанка приватноправних аката. Такође, познати су случајеви у којима су „некадашњи” клирици достигли највиша достојанства у епарихији. Такав је случај са Дијавасимером, који је поручио састављање тестаментa Теодора Караве (*Θεόδωρος ὁ Καραβάς*) 1314. године.³⁷

Сасвим су ретки и неуобичајени уговори чије састављање налаже поглавар неког црквеног средишта. Два таква документа проналазе се у архиви манастира Хиландара и у њима је напоменуто да су састављени на налог (*διὰ προτροπῆς*) епископа Кесаропоља Мелетија (*Μελέτιος*), који је и потписан.³⁸

30 *Chil.* II, n. 81, l. 43–44 (*Petit, Chil.*, n. 85); *Chil.* II, n. 105, l. 38. (*Petit, Chil.*, n. 106); *Chil.* II, n. 110, l. 56–57 (*Petit, Chil.*, n. 112); *Vat.* I, n. 59, l. 25; *Vat.* I, n. 65, l. 39.

31 Соловјев, „Судије и суд”, 151; Живојиновић, „Судство”, 215–221.

32 *Vat.* II, n. 80.

33 *Ivir.* III, n. 78, l. 47.

34 Соловјев, „Судије и суд”, 151.

35 *Chil.* II, n. 94, l. 37–38 (*Petit, Chil.*, n. 97).

36 Вид. Бубало, *Номици*, 68–69.

37 *Chil.* I, n. 30, l. 105, вид. и *Xéno.*, n. 9, l. 50–51.

38 *Chil.* II, n. 117, l. 41; 47 (*Petit, Chil.*, n. 118); *Chil.* II, n. 52, l. 2. (*Mošin-Sovre, Suppl. Chil.*, n. 4).

3. О ТАВУЛАРИМА И О ДОСТОЈАНСТВЕНИЦИМА КОЈИ ИСПИСУЈУ УГОВОРЕ И ТЕСТАМЕНТЕ

Уочљиво је да се у документима у различитим својствима појављује лице потписано као тавулар или тавуларије (ὁ ταβουλλάριος). У домаћој византологији, још је Л. Маргетић (*L. Margetić*) испитивао првобитне особености писара тавулара, које је идентификовао као ниже административне чиновнике у провинцијама Римског царства, лица чија су писмена имала јавну веру „у строго ограниченим случајевима”.³⁹ Врло бројни подаци о бележницима – тавуларима, проналазе се у тзв. Епарховој књизи из X века, из које се сазнаје и да су манастирске заједнице као и црквена средишта унајмљивали тавуларе из колегија тавулара – лаика.⁴⁰ У литератури се као релевантан извор у тој теми нарочито помиње и Хипотипосис (Υποτύπωσις) цара Манојла II Палеолога,⁴¹ у којем су изнети неки подаци о бележичкој служби у XIV веку. Међутим, као што је познато – баш као и одељци тзв. Епархове књиге четири века старије, и тај извор уређује лаички нотаријат, па појава истоимених звања – тавулара, примикирија тавулара, примикирија анагноста, указује једино на аналогност установа две стране византијског бележништва.

У документима који су произашли из црквеног нотаријата постоје бројне вести о тавуларима. Они су без сумње утемељени у црквеној организацији, међутим, не у оквирима посебног *ὁφφικίον*-а, већ тзв. заједничких служби.⁴² Иако тавулар није учествовао у епископовом, односно митрополитовом савету и суду, видљиво је да је и он имао незаобилазних задатака у настанку документа, а како је М. Живојиновић напоменула – дужност писара је понекад означавала почетак каријере појединих високих достојанственика.⁴³ То је свакако случај са Дијавасимером, који је неколико уговора исписао као клирик и тавулар.⁴⁴ Међутим, врло интересантан је један ранији уговор о поклону (1304), састављен у истој митрополији. Дијавасимер се ту појављује као клирик и исписује документ, док је звање тавулара и достојанство великог скевофилакса припало лицу које је наложило састављање.⁴⁵ Трећи пример указује на праву разноликост тог питања. Наиме, 1314. године Дијавасимер је очигледно још увек без достојанства – састављање тестамена Теодора Караве поручује као клирик и тавулар, док се као писар појављује други клирик, Јован Пирски (*Ιωάννου τοῦ Πυρροῦ*).⁴⁶ Дакле, привлачи пажњу вест да у пракси тавулар није увек писар једног документа, иако његово звање свакако указује на такву компетенцију.

39 Margetić, „О јавној вери”, 5.

40 Поглавље I, 20; последње издање је *Das Eparchenbuch Leons des Weisen*, ed. J. Koder, Wien 1991. (= *CFHB* 33), 74–84.

41 E. Schilbach, „Die Hypotyposis der Katholikai Kritai ton Rhomaion”, *BZ* 61/1968, 44–70.

42 Вид. Бубало, *Номици*, 67, фн. 90.

43 Живојиновић, „Судство”, 225.

44 *Vat.* I, n. 50, l; *Chil.* I, n. 31, l. 55; *Chil.* I, n. 32, l. 49–50; *Doch.*, n. 13, l. 11; *Doch.*, n. 14, l. 9.

45 *Lavra* II, n. 98, l. 56–57.

46 *Chil.* I, n. 30, l. 105–106.

Занимљив је и један документ из архива манастира Есфигмена. Уговор о продаји са почетка века (1301) исписао је анагност (ὁ ἀναγνώστης) и тавулар серске митрополије Јован Фалакрије (Ἰωάννου τοῦ Φαλακροῦ).⁴⁷ Тај документ није усамљен случај. Познат је анагност Теодор Логарист (Θεοδώρος τοῦ Λογαριστοῦ), који се појављује и као логотет (ὁ λογοθέτης), а исписао је бројне документе настале у серској митрополији.⁴⁸ Коначно, Јован Каломен (Ἰωάννης τοῦ Καλομένου) – анагност и протонотар митрополије Зихне, написао је занимљив уговор о продаји 1328. године.⁴⁹ О анагностима или анагностицима, чтецима,⁵⁰ постоје закључци тек у основним цртама – то су лица која су ишчитавала написани документ, ради провере исправности текста.⁵¹ Из тог разлога се у домаћој и страног литератури најчешће и називају *чиџачима*. Неки аутори истичу да је првобитно задужење тавулара било да буду на различите начине оспособљени за тумачење докумената. Тако, помиње се њихов значај у давању квалификованих правних савета.⁵² У том питању, улогу донекле имају и примикирији тавулара, који се релативно често помињу у изворима и који би требало да буду надређени тавуларима.⁵³ Заједно са примикиријем анагноста и примикиријем нотара, они немају потпуно опредељене и препознате дужности, а могуће је и да су то синоними. Ипак, неизоставно је поменути да се примикирије тавулара (πριμικηρίου τῶν ταβουλλαρίων) проналази у неколико случајева у улози тумача документа,⁵⁴ најчешће онда када су уговорне стране неписмене.⁵⁵

Осим једног од претходно поменутих докумената, у којем се појављује тавулар и скевофилакс,⁵⁶ постоји више сведочанстава о томе да су неки од највиших достојанственика били уједно и тавулари. Велики иконом Михаило Сарандин потписиван је и као тавулар.⁵⁷ Он такође није исписао документе у којима је поменут, већ је „само” налагао њихово састављање. У оба акта као писар је наведен клирик Јован (Ἰωάννης).⁵⁸ Сâм Дијавасимер је неколико аката исписао као (велики) скевофилакс и тавулар.⁵⁹ О тавуларима појединих црквених средишта сазнаје се и у другим документима. Једног од њих смо већ спо-

47 *Esf.*, n. 9.

48 *Chil.* II, n. 86 (*Petit, Chil.*, n. 89); n. 87 (*Petit, Chil.*, n. 109); n. 91 (*Petit, Chil.*, n. 93); n. 95 (*Petit, Chil.*, n. 99); n. 96 (*Petit, Chil.*, n. 98); n. 102 (*Petit, Chil.*, n. 105); n. 106 (*Petit, Chil.*, n. 107).

49 *Chil.* II, n. 117, l. 41. (*Petit, Chil.*, 118).

50 Вид. ЛССБ, „Чтец” (Т. Суботин Голубовић), 819.

51 Вид. Darrouzès, Ὀφφίκια, 258–259.

52 Вид. Бубало, *Номици*, 70.

53 Вид. Бубало, *Номици*, 69.

54 Ипак постоји сумња у то шта тачно реч ἐρμηνευθέν треба да значи, тумачење или шири појам, а према мишљењу неких аутора чак и диктат формула, вид. Saradi, *Notariat*, 175–176.

55 *Esf.*, n. 9, l. 27–28; *Kutl.*, n. 7, l. 29. Упор. *Chil.* II, n. 86, l. 29 (*Petit, Chil.*, n. 89). Вид. Saradi, *Notariat*, 175–176.

56 Вид. фн 50.

57 *Ivir.* III, n. 81; *Ivir.* III, n. 84.

58 *Ivir.* III, n. 81, l. 37–38; *Ivir.* III, n. 84, l. 52–53.

59 *Chil.* II, n. 55, l. 47–48 (Мошин-Совре, *Suppl. Chil.* n. 5); *Chil.* II, n. 80, l. 43–44 (*Petit, Chil.*, n. 84); *Xéno.*, n. 20, l. 44.

менули, а реч је о канстрисију Јовану Струмбакону (Ιωάννης τοῦ Στρυμβάκωνος) у солунској митрополији. Он се, такође, у том документу не појављује у улози писара већ наручиоца документа.⁶⁰ Напоследку, сасвим су ретки случајеви када документ исписује лице које има достојанство, а у чијем потпису се не проналази звање тавулара. Поред неких од претходних примера, један такав документ исписао је Георгије (Γεωργίος), хартофилакс епископије Зихне.⁶¹

Само неколико докумената написала су лица названа номицима (ὁ νομικός). Један од њих је уговор о купопродаји који је написао номик мелничке митрополије, Манојло Левуни (Μανουὴλ τοῦ Λεβούνη),⁶² за којег је написано да има „номичку” канцеларију (τὸ νομικάτον) „у унутрашњости града”.⁶³

4. О ДОСТОЈАНСТВЕНИЦИМА И КЛИРИЦИМА КАО СВЕДОЦИМА У УГОВОРИМА И ТЕСТАМЕНТИМА

У бројним законским одредбама говори се о особинама које би сведок у једном правном послу или судском поступку требало да има. Тај законски стандард најчешће се у српском језику преводи као достојност или веродостојност сведока (*dignitum*, *ἀξιολυστία*). Веродостојност сведока се проверава, а како је то још у Еклоги, али и у каснијим законцима наведено, „према функцији, војничком положају, звању или иметку”.⁶⁴ Дакле, чланови црквеног клира испуњавају оно што правна традиција налаже,⁶⁵ а њихово присуство у тој улози у документима много је пута посведочено.

Такав помен клирика и достојанственика проналази се најчешће након завршних формула, у којима постоји обавештење о присуству сведока и њиховим потоњим потписима. То је углавном примедба да је сведок био присутан при сачињавању документа (*παρὼν; παρουσία; ἐνώπιον; ἐπ' ὄψεσι*), као и да га је сведочећи потписао (*μαρτυρῶν ὑπέγραψα*).⁶⁶ Такви наводи тумаче се као корпорационе клаузуле, а представљају веома древне дипломатичке формуле.⁶⁷ Црквени архонти су најчешће потписивани личним именом, уз које се наводе

60 *Ivir*, III, n. 78, l. 46–47.

61 *Chil.* II, n. 67, l. 34–35 (Petit, *Chil.*, n. 69).

62 *Vat.* II, n. 88, l. 36.

63 *Ibid.*, l. 33–34.

64 Еклога, глава XIV. Превод: L. Margetić, „Ekloga iz 726. godine i njezina važnost za našu pravnu povijest”, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 1/1980, 53–79; последње издање извора: *Ecloga – das Gesetzbuch Leons III und Konstantinos' V*, ed. L. Burgmann, Frankfurt am Main 1983. (= FZBG 10).

65 У том смислу, у науци је већ дискутовано и о Новели царице Ирине, из чије садржине се сазнаје да су људи достојни поверења „свештеници, архонти, људи војног и грађанског staleжа који имају одређени иметак и службу, и који живе богојажљиво” [изд. L. Burmann, *Die Novellen der Kaiserin Eirene*, Frankfurt 1981. (= FM IV), упор. Медведев, *Очерки*, 180; Бубало, *Номици*, 209 фн. 23]. У позновизантијским изворима, попут Шестокњижја, такође има говора о сведочењу достојанственика, вид. глава I, 6, 9, издање: К. Ἀρμενολοῦλου, *Πρόχειρον νόμων ἢ Εξαβιβλος*, ed. К. Г. Πιτσοάκης, Αθήνα 1971.

66 Ферери је напоменуо да постоји формула у којој се каже да је сведок својеручно потписао документ (ὕλέγραψα ἰδιοχείρως), вид. Ferreri, *Documenti*, 18; ми је нисмо пронашли.

67 Вид. Медведев, *Очерки*, 176.

достојанство и звање. Број клирика и достојанственика као сведока углавном одговара прописима. Међутим, како се може уверити, у посебним приликама није изузетно да се појави већи или мањи број сведока од прописаног броја.⁶⁸ Док се у завештањима најчешће поштују законске одредбе или се наилази чак и на двоцифрени број сведока, у другим документима понекад и нема појединачних потписа сведока. Премда је писмено настало у црквеном средишту, у њему стоји тек кратка напомена о томе да је исписано пред окупљеним сведоцима (*ἐνώπιον τῶν ὑποεταγμένων μαρτύρων*)⁶⁹ или пред немалим бројем сведока (*οὐκ ὀλίγος μαρτύρες*).⁷⁰ Наравно, треба напоменути да нека документа нажалост нису очувана у потпуности па се, осим вести из диспозиције и помена сведока, о њиховим потписима не може прочитати.

Зависно од природе правног посла, важности и угледа лица које га закључује, у положају сведока проналазе се архонти једног или више црквених средишта. Првенствено, појављују се чланови прве и друге пентаде, међу којима до сада нисмо споменули дикеофилакса (*ὁ δικαιοφύλαξ*).⁷¹ Тај достојанственик је сродних функција са дикејем, међутим дикеофилакс ипак има засебан круг овлашћења. Претежно правних компетенција, он оверава и чува документа настала у канцеларији црквеног поглавара.⁷² Поменимо и протопопу⁷³ (*ὁ πρωτοπαπᾶς*), првог достојанственика леве пентаде, који се у ранијим епохама јавља под називом протопрезвитера или архипрезвитера.⁷⁴ Одмах након описа протопопу, Соловјев у свом раду прелази на опис достојанственика леве пентаде, егзарха (*ὁ ἐξάρχος*)⁷⁵ – који „путује по областима и надзире цркве и манастире”,⁷⁶ а којег смо такође пронашли у улози сведока.⁷⁷ Има помена о још неколико нижих достојанственика, попут протопсалта (*ὁ πρωτοψάλτης*) и катихита (*ὁ κατηχητής*).⁷⁸ На њихова појашњења наилази се код Дарузеса, који је закључио да је реч чиновницима ниског положаја, првом – из редова анагноста – чтеца,⁷⁹ и другом – достојанственику који, попут чтеца, такође треба да буде рукоположен.⁸⁰ У нашим изворима се

68 Број сведока описан формулацијом „и многи други” или кратким наговештајем да је радња извршена у присуству бројних сведока, приметио је и Медведев, *Очерки*, 177.

69 *Vat. I*, n. 15, l. 311–312.

70 *Vat. I*, n. 14.

71 *Chil. II*, n. 110, 116.

72 Вид. Живојиновић, „Судство”, 223.

73 *Vat. I*, n. 21; вид. ЛССВ, „Протопопу” (Р. Милошевић), 598. Интересантно је на овом месту напоменути правила о сведоцима из Закона Новог брда, која се на сличан начин односе према том питању: у чл. 21 наведено је да отуђењу баштине, као нарочито важном правном послу, морају присуствовати „протопоп и добри људи у месту – градски кнез, војвода, осам попова и четири обична грађанина” (издање: Б. Марковић, „Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића”, *Сјоменик САНУ* 126/1985, 7–64. То упоређење је приметио и подвукао Ђ. Бубало, *Номици*, 209.

74 Живојиновић, „Судство”, 223; Соловјев, „Судије и суд”, 152. Упор. *Ivir. II*, n. 44; n. 47.

75 Вид. ЛССВ, „Егзарси” (Р. Милошевић), 178.

76 Соловјев, „Судије и суд”, 152.

77 *Vat. I*, n. 38.

78 *Vat. I*, n. 21.

79 Упор. ЛССВ, „Протоспалт” (Д. Петровић), 598.

80 Darrouzès, *Ὁφφίκια*, 175.

не тако ретко помиње и domestik (ὁ δομέστικός),⁸¹ кога је Соловјев окарактерисао као „домаћу слугу епископовог”,⁸² свакако чиновник нижег ранга. Сведочи и референдарије (ὁ ραιφερενδάριος),⁸³ чиновник првобитно задужен за односе владара и патријарха.⁸⁴ Мора се поменути и девтерон (ὁ δευτερεύων),⁸⁵ који није будио нарочиту пажњу научне јавности: чини се да су то чиновници који стоје у вези са неким групама рукоположених лица.⁸⁶ На неколико места наглашено је суделовање великог хартуларија (ὁ μέγας χαρτουλάριος), највишег међу хартуларијима – иначе, помоћницима високих достојанственика.⁸⁷

5. О „ОВЕРИ” И „ОБЈАВИ” У ЦРКВЕНОМ СРЕДИШТУ

Посебна тема у вези са учествовањем црквеног клира у пословима приватног права⁸⁸ обухвата потврђивање докумената, које су врло често обављали црквени чиновници. У документима се јављају формуле које садрже фразе διὰ τὸ βέβαιον или βεβαιῶν ὑπέγραψα, након којих, као што је најчешће напоменуто, стоји потпис архонта. Таква овера може да подсети на комплациону формулу нотара у појединим нотарским системима. Друга недоумица се односи на појаву пасивног облика глагола ἐμφανίζω у неколико сродних завршних дипломатичких формула. Није спорно значење тог глагола, као ни контекст у којем се најчешће јавља у повељама. Међутим, „показивање” приватноправних исправа црквеним достојанственицима подсећа на један важан институт ранијег грчко-римског права – „инсинуацију” правног посла.

Свакако да су научници приметили такве појмове у документима. Док су се Соловјев и Мошин определили за коришћење речи „потврда” у преводу наших првопоменутих формула,⁸⁹ вођени студијом Ђ. Бубала о српским средњовековним писарима, изабрали смо термин *овера*, па и формулу у којој се такав појам налази, називамо оверовљујућом формулом.⁹⁰ Инсинуација се традиционално или не преводи или се сматра регистрацијом, док термин који у изворима на грчком језику замењује *insinuatō* има дословни превод „објава”, „приказивање”, „откриће”.⁹¹

81 Vat. II, n. 88; Lavra II, n. 98; Ivir. III, n. 71; Xéro., 26.

82 Соловјев, „Судије и суд”, 152.

83 Vat. II, n. 85.

84 Соловјев, „Судије и суд”, 151. Вид. рад R. Guiland, “Le décanos et le référendaire”, *REB* 5/1947, 90–100.

85 Xéro., 12.

86 Darrouzès, Ὁφφίκια, 119.

87 Doch., n. 42, l. 21.

88 Занимљиво је истраживање ових појава у приватноправним документима, међутим, неке од формула које садрже појмове „овере” и „објаве” могу се пронаћи и у актима јавноправног значаја.

89 Упор. Соловјев, Мошин, *Грчке повеље*, 412.

90 О оверовљујућој или комплационој формули у српским средњовековним документима, вид. Бубала, *Номици*, 230–232.

91 Упор. *LGB*, 496.

О комплетији у византијским нотарским документима сазнаје се на основу две познате Новеле цара Јустинијана, у којима је описана процедура и у којима су усвојени појмови за ту радњу. Сазнаје се да компетенцију за оверу има нотар, након што је писар – скриба написао документ. Поступак се даље одвија тако што се текст документа чита странкама ради провере истовестности садржине са њиховом вољом, а затим се оверовљује посебном формулом и потписом нотара.⁹²

У позновизантијским документима, достојанственик који налаже испис документа потписује се на крају документа или на полеђини, а свакако након текста диспозиције. Потпис прати формулу која није позната од раније,⁹³ у којој се саопштава да је писмено на тај начин оверовљено. Таквих је примера много: осим највиших достојанственика оба црквена хора, нижих клирика и тавулар, документа оверовљују и епископи и митрополити.⁹⁴ Такође, на тај начин се оверавају разни приватноправни послови – практично сви уговори и тестаменти. Још једна чињеница се може узети као релевантна: оверовљењу подлежу преписи, али су многи и изворни документи који садрже описане формуле.

Шта овера црквених достојанственика заправо представља? Х. Саради (H. Saradi) поставила је то питање у свом раду о овери византијских нотарских докумената (поготово у средњовизантијском и позновизантијском периоду), а одговор је ишао у прилог две могуће тезе.⁹⁵ Уколико овера достојанственика има значај потврде садржине документа, тиме се обезбеђује аутентичност самој исправи. У том смислу су саопштени аргументи у бројним студијама у којима се истражује постојање јавне вере нотарских докумената. Друго тумачење се односи на потврду правноваљаности уговора или тестамена.

За правну анализу интересантно је претрести то питање у погледу могућег формализма уговора и тестамената, па би у вези са тим овера могла да означава *condicio sine qua non* за настанак правног посла. Ни такав израз оверовљења није стран неким нотарским службама, у којима без настанка нотарског документа који има одговарајуће средство оверовљења, правни посао не може да настане.⁹⁶ Дакле, потврда црквеног достојанственика, најчешће истог оног који је наложио испис, у том случају комплетира документ али и правни посао.

Са тим питањем има везу и формула о „објави” или приказивању документа клирицима.⁹⁷ Она асоцира на *ἐμφάνσις*, грчки превод познате римске институције инсинуације (*insinuatio*).⁹⁸ Реч је о „регистрацији” правног посла

92 О тим питањима најподобније у: Saradi, *Notariat*, 177–181.

93 У: Saradi, *Notariat*, 180, могу да се прочитају комплетионе формуле из рановизантијског периода.

94 Вид. *Chil.* I, n. 24.

95 H. Saradi, “La ratification des actes privés byzantins par une autorité civile ou ecclésiastique”, *REB* 46/1988, 167–180, 174.

96 Упор. S. Marković, „Notarijati medievalnih komuna crnogorskog primorja (odrazi antičkog nasljeđa, autonomnosti i urbaniteta i humanističnog univerzalizma)”, *Acta histriae* 18/4/2010, 823–846.

97 Најчешће као „ἐμφανισθεῖσαν καὶ ὑπαγεγνωσθεῖσαν”, вид. *Vat.* I, n. 64.

98 Вид. како су Соловјев и Мошин схватили тај појам, Соловјев, Мошин, *Грчке њовеле*, 430.

код надлежног лица, односно у надлежној канцеларији, а такав упис у службене списе настао је као форма неких правних послова у римском праву почетком IV столећа, према мишљењу научника, под утицајем грчког права.⁹⁹ Иако се *емфанизис* донекле може пратити у византијском праву у неким правним пословима,¹⁰⁰ научници обично цитирају једну вест из судијског приручника Пира (*Πεῖρα*) из XI века,¹⁰¹ у коме је објашњено да је инсинуација у том тренутку већ изашла из употребе.¹⁰² Заправо, у истом извору се детаљно објашњава овера тестаментa који је написао бележник (*διὰ ταβελλιόντων*),¹⁰³ чија процедура подсећа на некадашњу инсинуацију, каква се проналази у извору из X века.¹⁰⁴

Чини се да, без обзира на бројност и варијетет формула „о приказивању” у систему црквеног нотаријата, оне имају архаичну вредност. Супротно томе, један од главних аргумената за супротан доживљај овере документа представља извор из XIII века, у коме охридски архиепископ Димитрије Хоматин (*Διμήτριος τοῦ Χωμάτιανοῦ*) решава један правни случај.¹⁰⁵ И без упуштања у детаље те одлуке и појединости тужиоачевог захтева, може се констатовати да је овера документа у византијском нотаријату тема за себе и да заслужије већи истраживачки простор. На овом месту било ју је неопходно поменути због значајне улоге коју црквени достојанственици у том питању имају.

6. ЗАКЉУЧАК

Појам „црквеног нотаријата”, који је усвојен у литератури, подразумева различито деловање црквених чиновника у приватноправним пословима. Питање њихових компетенција се оскудно и казуистично појављује у законима. Ипак, вишевековна правна пракса, која је остала сачувана у многобројним изворима, приказује њихово упошљавање. Један од ангажмана био је званични подстицај да документ буде написан, као и могући диктат формула о правним или другим битним чињеницама, као и неке додатне радње.

И у улози сведока проналазе се црквени достојанственици, како су научници већ приметили, који су потписани по познатој хијерархији. Појава црквених архоната као сведока у приватноправним пословима је правилност – управо због чињенице да документи настају у њиховим црквеним средиш-

99 Margetić, „О јавној вјери”, 6.

100 Пре свега уговор о поклону и тестамент.

101 Издање: *Practica ex actis Eustathii Romani*, ed. C. E. Z. a Lingenthal, Lipsiae 1856 (JGR I).

102 Глава LIII, 2.

103 Глава XIV, 3.

104 Вид. Новелу XLIV цара Лава VI Мудрог, издање *Les nouvelles de Léon VI, le Sage*, eds. P. Noailles, A. Dain, Paris 1944.

105 Издање: *Demetrii Chomateni, Ponemata Diaphora*, ed. H. Prinzing, Berolini 2002. (= CFHB 38), п. 36. Тужилац, који је имао правни интерес у том спору, сматрао је да тестамент који је начинила Ирина Панајотис ништав (*ἀνίσχυρον ἔχουσιν*) из неколико разлога. Као један од основа, наведен је изостанак „овере” тестаментa, коју је након смрти тестаторке требало да спроведе крфски митрополит Василије Педијадит („μηδὲ... ἐπιστημάνεσι τὸν χάρτην βεβαίωσιν ἀπενέγκασθαι”).

тима. Ипак, врло су наглашене неуједначености у броју сведока, наилази се и на могуће пропусте писара, попут изостанака помена достојанстава и слично. Дешава се да се тестатор или даривалац потписује као сведок, па се након његовог потписа ређају достојанственици.

Позната је, када је реч о актима која су настала у црквеним средиштима, честа употреба посебне формуле којом одређени црквени достојанственик оверовљава (*βεβαιων ὑπέγραψα*) настали документ. То је обично онај достојанственик на чији налог је документ састављан. Чини се да позновизантијски црквени нотаријат не познаје нотара у традиционалном смислу – улогу нотара имају различити чланови црквеног клира, који на себе преузимају састављање документа, евентуални диктат формула, писање и слично. Њихова крајња улога у насталом документу својеврсно је оверовљење, учињено путем адекватне формуле и потписа. Могло би се рећи да је још увек без одговора питање која се од две ствари том радњом потврђује: 1) веродостојност или 2) правноваљаност.

Инсинуација, некада свечана форма правног посла, задржала се у промењеном облику до средњовизантијског права. Према подацима из извора, њу је заменила „овера”, која се такође састоји од упоређења рукописа и печата, након које бележник – нотар означава да је документ оверовљен. То је слично радњи коју је некада чинио *мајисџер цензус*, а затим *квестор* и носиоци неких световних достојанстава. Када је задатак састављања докумената прешао у руке црквених архоната, нешто од утемељених правних процедура укоренило се и у њиховом систему. Међутим, неспорно је да радње у црквеном нотаријату имају другачији смисао, као и правну природу.

Као и у иницирању настанка писменог, тако и у сведочењу и потврђивању, врста правног посла не условљава појаву тачно одређеног архонта, ни обратно. Једина закономерност која се може наслутити видљива је у односу на ауторитет достојанственика, или пак уговорних страна, односно завештаоца.

СКРАЋЕНИЦЕ (ABBREVIATIONS)

TIB	– Tabula Imperii Byzantini
BB	– Византийский Временник
CSHB	– Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae
ЗРВИ	– Зборник радова Византолошког института
BZ	– Byzantinische Zeitschrift
CFHB	– Corpus Fontium Historiae Byzantinae
FZBG	– Forschungen zur byzantinischen Geschichte
FM	– Fontes Minores
REB	– Revue des études byzantines
JGR	– Jus Graeco-Romanum

Tamara Matović, LL.M

Research Assistant

The Institute for Byzantine studies, SASA

GREEK CLERGYMEN AND THEIR TASKS IN VARIOUS LEGAL DEEDS

Summary

The article deals with Greek church officers, archontes and klērikoi, who somehow participated in contracts and wills of Byzantine private law. The system referred to as the ecclesiastic notary, well-known in the Middle ages, had its own characteristics in Byzantium. In scope of many great studies of A. Solovjev in connection to this subject, we have chosen to highlight one, published in 1936, in which the author presents definitions of church dignities and offices, researching on the acts conserved in the Mount Athos monasteries. Those documents, of course, were published at the time Solovjev perused them. Today, however, by virtue of the Parisian series Archives de l'Athos, great number of those private documents have been published with corrections and explanations, and also with the indices, which makes them more approachable.

Certainly, Solovjev's contribution to studies of Byzantine legal history has more significance than this one article. Apart from his other endeavors, we would like to mention that together with Vladimir Mošin, he included a simple yet notable Glossary into their capital work – Greek charters of Serbian rulers. This Glossary became the unique assistant for the researches of both Byzantine private and public law, where one can find distinctive legal definitions of various institutes. We have used it in our article.

We regarded some of the same legal sources Solovjev used in his research in 1936, private documents, namely, contract and wills. When drafting a contract or a will, clergymen were involved in different tasks. As it was noted, the procedure of writing a document might have been "ordered" by some church officers – there are many examples in which chartophylax, skeuophylax, oikonomos, sakellarios, and the other clergymen of higher or lower dignity initiated the procedure of writing a document, with assistance of the other members, such as notaries (taboullarioi) and lectors (anagnōstikoi). The actual situation in sources concerning the initiation of the document is, however, confusing. As it is known by the example of Demētrios Diabasimerēs, rank and dignity were often less important than the authority and capacity of the clergyman. On the other hand, Diabasēmerēs continued to write documents by himself even when he took the high dignity of megas oikonomos. Although it has been accepted that taboullarioi were in charge of writing down the contracts and wills, there are various data from sources pointing to other officials who could have also been recording legal documents. However, it is known that for this purpose "laic" notaries were also sometimes hired by monasteries.

Therefore, in the first part of the article, we recognize two problems, the one concerning the archont who initiates the legal deed, and also the one in connection to the person who writes it down.

The second part of the study analyses complex and somehow mystic procedure of bebaiōsis. Found in many private and public documents, bebaiōsis was usually done by an archont of the higher dignity, and there were even cases in which bishops confirmed private documents. Anyhow, it could be noted that the clergyman who initiated the procedure was usually the one who finished it, thereby ratifying the document. Many scholars connect bebaiōsis with characteristics of the notary system, especially with the Western European medieval system, in which the notary wrote down his sign (compla) to perfectuate the legal deed.

In the subject of confirmation, there are interesting formulae describing in which manner documents were “displayed” to the clergymen. The application of the verb emphanizō, reminds us to the well-known institution of Roman law, insinuatio, in Greek sources called emphanisis. The imposing question is are there any connections between insinuatio (emphanisis) and some actions described in documents, despite the report found in Peira of Eustathios Romaos, which says that insinuatio as a legal “tool” disappeared by his time, that is the XI century.

Key words: *Byzantine law. – Ecclesiastic Notary. – Church organisation. – Forma ad solemnitatem. – Mount Athos monasteries.*